

Zeitschrift: Museum Helveticum ad juvandas literas in publicos usus apertum
Herausgeber: Litteris Conradi Orellii et Soc.
Band: - (1751)
Heft: 23

Artikel: Origines typographiae Augustanae historico filo deductae a Iacobo Bruckero
Autor: Bruckerus, Jacobus
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-394701>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 05.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Origines
 Typographiæ AUGUSTANÆ
 historico filo deductæ
 a
 JACOBO BRUCKERO.

§. I.

QUam insignibus de republica patria meritis peperit sibi gloriam antiquissima Romanorum colonia Augusta Vindelicorum, eam post atram barbariei noctem, quæ seculis ætatis mediæ ingenia deprefferat, auxisse eo nomine censendum est, quod mature & in ipso quidem renascentium literarum diluculo revocare mentium elegantiam beneque mereri de restituendo ingeniorum cultu studuit, meruitque in Germania inter primas civitates numerari, quas elegantioris literaturæ lux affulsit. Id qua ratione, quibusque mediis & auxiliis effectum sit, alio loco exponetur; heic vero id annotasse sufficit, inter primaria reparandi literarum honoris inter Germanos auxilia artem typographicam recte referri, ei vero amplissimam portam aperuisse Augustam, quamprimum ars divina in vulgus cœpisset dimanare. Quod quo tempore, quibusque initiis factum sit, quos successus habuerit, cum vel plane non, enarraverint, vel variis narratiunculis

culis decepti male tradiderint, qui incunabulorum typographicorum historiam exposuerunt, non ingratum fore historiæ literariæ cupidis laborem putamus, si paulo curatius in origines historiæ typographiæ Augustanæ inquisiverimus.

§. II.

Ne vero in immensum excrescat nostra disertatio, præsupponenda quædam sunt, quæ extra controversiæ aleam hodie posita esse inter literariæ historiæ gnaros putamus. (a) Nempe neminem censemus in dubium vocaturum esse, artem typographicam per aliquod tempus clam habitam & in ipso formationis atque nativitatis tempore versatam ab anno **CIJCCCCXL.** ad **CIJCCCCCL.** post hunc annum demum prodiisse, nec posse ostendi librum typis mobilibus æneisve effictum, qui hunc annum præcesserit. Certum quoque Faustum atque Guttenbergium socios post rixas & dissidia vinculis amicitiae & societatis ruptis discessisse, hancque ob eam causam anno **CIJCCCCCLV.** Argentoratum concessisse. Nec latere putamus harum rerum curiosos, post urbis Moguntinæ expugnationem factam die **XXVII. Octobris** anno **CIJCCCCCLXII.** dilapsosque cives etiam officinam quasi disjectam sparsosque ministros ejus esse, quos arti suæ inservituros jurisjurandi sacramento ante sibi devinxerat. Post hunc itaque de-

A a 2

mum

(a) Consulendi hic sunt *scriptores de origine typographiæ*, anno artis seculari tertio laudabili consilio collecti & editi a **V. C. CHR. WOLFIO** Professore Hamburgensi *tomis duobus.*

num annum, reipublicæ vel eo nomine salutarem, quod divinam artem innumera renascentium literarum commoditate & utilitate ad communes usus vulgatam esse apud omnes constat, artis typographicæ initia apud Augustanos quærenda esse, in concessis habemus: Illi vero ante plerasque urbes, si Argentoratum exceperis, Augustam patentes aperuisse portas, nemo est versatus in artis hujus historia, qui non fatebitur; quo vero anno id factum sit, incertis hæctenus rumusculis definitum est.

§. III.

Audiendæ sunt istæ narratiunculæ & examinandæ, ut ejectis fabulis paulo certior appareat in hoc argumento historia literaria Augustana. Et turpem quidem prodere rerum in civitate erudita gestarum ignorantiam GILBERTUM COGNATUM, (b) qui Petrum Schœferum Augustanum facit, (c) & conditorem artis typographicæ, nemo hodie forte negaverit. Nec audiendi sunt, (d) qui ad annum CIOCCCCXLVIII. ejus artis inter Augustanos initia referunt, ducti auctoritate & exemplo libri chiromantici, qui Augustæ a *Jacobo Scapfio* eo anno editus est. Ex iis enim, quæ infra

(b) *Sylv. narr. l. III. p. 278.* ad quem locum passim provocant, qui de Origine Typographiæ scripserunt.

(c) Ipse enim se vocat Petrum de Germersheim.

(d) Vid. LESSER. *epit. hist. typogr. c. II. §. 23. p. 41.*

fra in margine de hoc libro dicemus, (e) certum est, tabulis ligneis literulisque immobilibus istum librum fuisse impressum, adeoque Costerianis artis periculis similem, ad hanc proprie quæstionem non pertinere, quanquam ideo memorabilis hic conatus est, quoniam Augustanis ingeniis eum honorem vindicat, quod & ipsa de hujusmodi invento cogitaverint, ejusque periculum fecerint, & quod non sine ratione suspicamur, recipiendæ artis typographicæ occasionem fecerint.

§. IV.

Non melioris commatis est, quod de editione Bibliorum anno CI)CCCCXLIX. Augustæ Vindelicorum in lucem protrusa, ZEILERUS, MALLINKROT, HOTTINGERUS aliique (f) suspi-

A a 3

cati

(e) Prodiit ille liber, quem ex Bibliotheca Ser. Electoris Bavaricæ præ oculis præsentem habemus, anno 1448. Auctor est *Joannes Hartlieb*, Alberti III. Bav. Ducis medicus; argumentum *ciromantia*, ita enim inscribit *prophonesis ad Annam Brunsvicensem*; ast tabulis ligneis iisque immobilibus insculptus est, non typis mobilibus. Quales libros circa istud tempus passim prodisse, rerum literariarum non ignaris est in propatulo.

(f) In notissimis libris, quorum loca excerpta inseruit *collectioni de Typographia* Cl. WOLFIUS, & indicavit quoque G. FR. MAGNUS Rector olim Gymnasii Augustani in *disquis. de antiquis Scr. S. Versionibus Germanicis Augustæ excusis*, cujus summam dedit TENZEL. in *coll. mensr.* 1692. p. 693.

cati sunt. Provocant illi ad exemplar editionis istius, quod extat in bibliotheca publica reip. Augustanæ, cui adpicta sunt in fronte operis insignia quædam, cum adjecto anni indice 1449. quæque Fustianæ gentis arma referre videntur. Non enarrabimus prolixè, quid de ista editione, quam multoties nostris manibus trivimus, censendum sit, cuncta enim alio loco (g) accurate & ex instituto edisseruimus, ostendendo, nec Fustiana illa insignia esse, nec pertinere istum anni numerum ad significandum editionis annum, quam ferius multo prodiisse multis argumentis evicimus. In præsentia sufficit monuisse, demonstratum esse certis rationibus, & imprimis Petri Opilionis, si-ve Schœferi testimonio, ante occupationem urbis Moguntinæ, quam accidisse anno CIJCCCCLXII. auctores fide digni (h) referunt, Fustii familiares nec dispersos esse, nec artis istius arçana cuiquam aperuisse. (i)

§. V.

Propius ad scopum ferit B. LOESCHERUS, (k) contendendo, anno CIJCCCCLXIII. Melchiorrem a Stainhaim, Abbatem Benedictinorum primum fuisse, qui Typographiæ recens natæ apud Augustanos portas aperuerit. Nititur is testimonio

(g) In *collectan. criticis ad hist. L. Teut. facientibus Tomo V. p. 13. seq.*

(h) Vid. TRITHEM. *Annal. Hirsaug. T. II. p. 455. seqq.*

(i) Idem, ad *calc. compendii de origine rerum & gentis Francorum.*

(k) *Stromat. p. 40.*

nio BERNARDI HERTFELDERI, ex priore abbate istius monasterii, cui *basilicam S. Udalrici & Afræ A. V. historice descriptam* debemus, qui ad istum annum annotaverit, Typographiam nuper inventam abbatem illum in conventum suum introduxisse. Nihil hujus rei in dubium vocavit Cl. MAITTAIRIUS (l) sine dubio, quod librum istum, rariorem & ceteris vix notum nunquam vidisset. Nec alio forte argumento contendisse videtur Ven. KLEMMIUS, (m) anno CIƆCCCCLXIV. [CIƆCCCCLXVI. enim, qui numerus expressus est, in mendo cubat] Ulricum Geringium & Martinum Cranzium, ex Officina Fustiana progressos, cum Michaële Friburgero S. Bibliorum codicem Latino idiomate apud Augustanos excusum dedisse. Fatemur, virorum horum doctissimorum auctoritatem prima nobis specie imposuisse, re vero curatius examinata, ipsoque Hertfelderi libro consulto, deceptum utrumque esse luculenter constitit. Dabimus ob raritatem libri ipsa Monachi verba, ita ad annum CIƆCCCCLIX. disserentis: (n) *Joanni Hohensteinio abbati sponte cedenti subrogatur communi fratrum consensu Melchior de Stainhaim, vir non tam stirpe, quam animi virtutibus & præstantia nobilis. Is a juventute bonis literis eruditus Viennæ in Austria gravioribus theologiæ & pontificii juris studiis operam dedit, immo & meritos honoris titulos ex utroque reportavit - - bibliothecam ampliavit, &*

A a 4

con-

(l) *Ann. typogr. T. IV. p. 8.*

(m) *In descriptione initii & progressus Typographiæ in Suevia vernacula edita 2. 5. p. 50.*

(n) *P. 181.*

conquisitis undique libris tam excusis quam scriptis auxit. Ut fratres ad literas magis animaret, & otium, perniciem monasteriorum, fugaret, artem impressoriam a Joanne Guttenbergio nuper inventam in conventum suum introduxit. Quibus verbis valde falsus est vir beatus, quod inde colligeret, anno CIƆCCCCLXIV. factum id esse, ut Typographiæ conamina in isto monasterio excitarentur. Nihil enim aliud isto loco agit scriptor, quam ut more illius ætatis delatus ad Stainhaimium Abbatem ab anno CIƆCCCCLIX. quo electus est ad annum CIƆCCCCLXXIV. quo fati concessit, una serie acta ejus paucis summatim describeret; ex quo nihil aliud potest colligi, quam hoc unum, inter utrumque, electionis atque mortis, annum Typographiam in conventu Benedictinorum Udalricano apud Augustanos viguisse. Certiora vero nobis suppeditat, & quam pulchre deceptus sit Læscherus, in aprico ponit P. CORBINIANUS KHAMM, & ipse istius conventus sodalis & historiæ ecclesiasticæ Augustanæ scriptor, qui acta monasterii consuluit, is enim diserte: (o) Anno CIƆCCCCLXXII. Typographiam anno CIƆCCCCXL. inventam Melchior de Stainhaim in monasterium introduxit; anno CIƆCCCCLXXIV. prælo subjiciens libros dialogorum S. Gregorii Papæ, anno CIƆCCCCLXXV. sermones aureos Leonis de Utino, anno CIƆCCCCLXXVI.

hista-

(o) In hierarchia Augustana P. III. c. I. f. 29. p. 83. unde miramur quadrata miscuisse rotundis hac re monachum P. I. p. 288. ubi biblia Bemleriana & historiale Vincentii speculum ad annum 1464. refert, insigni parachronismo.

historiale Vincentii speculum. Quo uno testimonio, cum Hertfelderi verbis minime pugnante, tota assertio Lœscheriana concidit. Ita vero & Klemmiana conjectura perit, quæ licet rationem aserti sui non attulerit, nulli tamen dubitamus, quin Lœscheri virum doctum seduxerit auctoritas, asserentis, *Biblia anno CIƆCCCCLXIII.* sine mentione loci vulgata, quibus in fine adjecti versiculi:

*Jam semi undecimus lustrum Francos Ludovicus
Rexerat Ulricus, Martinus itemque Michaël
Orti Teutonici hanc mihi composuere figuram.*

ab his Fausti ministris in Benedictino apud Augustanos sodalities fuisse impressa. Quod perperam conjecisse virum eruditissimum, dudum vidit MAITTAIRIUS, (p) recte monendo, rationes chronologicas desumptas ex Regis Galliarum tempore plane Augustæ Vindelicorum non convenire. Notum autem, Typographos istos Ulricum Geringium, Martinum Cranzium & Michaëlem Friburgerum, dictum de Columbaria, a duobus Sorbonæ doctoribus anno CIƆCCCCLXX. Parisios vocatos in ista urbe Typographiam erexisse, (q) certumque istam Bibliorum editionem in Gallia prodiisse. (r)

A a 5

§. VI.

(p) *L. c. T. IV. p. 24.*

(q) CHEVILLER *histoire de l'imprimerie de Paris* p. 42. seq.

(r) Aliter quidem statuendum, si verum sit, quod Chevillierius contendit, ante 1475. Biblia inter Gallos non fuisse excusa. At intelligendum hoc tantum esse de Parisiorum urbe, non de

§. VI.

Evictum nos dedisse putamus, frustra eos esse, qui ante annum CI^oCCCCLXVI. floruisse apud Augustanos typographicam artem conjiciunt. Certiora vero illi dare haecenus credebantur, qui ad istum annum originem Typographiæ rejiciunt. Plerorumque enim, qui de incunabulis Typographiæ & olim & nuper scripserunt, consensu unanimi traditur, Joannem Bemletum *Biblia Latina* isto anno apud Augustanos excudisse. Hoc si verum & extra dubitationis aleam positum est, inter primos ista Bibliorum editio libros jure suo referri debet, qui extra Moguntiam urbem impressi sunt, eritque Augusta post Argentoratum (s) altera urbs, quæ exilibus typographis asylum sedemque præbuit. Dignum argumentum, quod non incertis rumusculis, sed certis rationibus definiatur. Audiendi itaque testes sunt, quorum auctoritate commotus senatus literarius, decretoriam plane sententiam interposuit. Non novimus autem antiquiorem ACHILLE PIRMINIO GASSARO, *annalium Augstburgensium* conditore celeberrimo

Galliæ regno, vel ex hac una Subscriptione Bibliorum constare potest.

(s) Prodiisse enim *Bibliorum* editionem *Argentorati* 1466. excusam a *Jacobo Mentellio*, cujus exemplar aservatur *Stutgardiaë*, narrat ven. BENGE-
LIUS in *app. critic ad N. T. Gr. p. 758*. Inquirendum tamen an typis æneis vel ligneis excusa sit, quod ex inæqualitate typorum facile colligi potest, conf. Cl. VOGT. *cat. lib. rar. p. 27*. Nos enim de libris æneis typis expressis agimus.

rimo, qui diserte tradidit, (t) isto anno Bemlerum Bibliorum Codicem typis expressisse. Secutus Gasserum est, & exscripsit more suo MARTINUS CRUSIUS, (u) tandemque cantilenam in *Annalibus Suecicis* repetiit: Cujus postea auctoritatem secutus est biographus Joannis Guttenbergii MELCHIOR ADAMUS. (x) Hanc virorum doctorum trigam velut fontes minime inspectos admiserunt seculo XVII. & XVIII. plerique, qui de Typographiæ fati atque incunabulis scripserunt, inter quos imprimis nominandi PETRUS SCRIVERUS, (y) BERN. A MALLINKROT, (z) G. FR. MAGNUS, (aa) G. ERN. TENZELIUS, (bb) ANDREAS RIVINUS, (cc) nostroque

(t) *Annal. Augstb. ad h. a. T. I. script. rer. Germ. Menck. p. 1660.* quem secutus est interpres Germanicus HARTMANNUS *Chron. Aug. P. II. 213.* & hunc CAR. STENGELIUS *Comm. rer. Aug. P. II. c. 29. p. 243.* & hunc P. CORBIN. KHAMM. in *hierarch. Aug. P. I. p. 288.* Cautius generosissimus PAULUS A STETTEN in *historia August. c. VII. §. 38. p. 198.* Annum non definivit.

(u) *Annal. Suev. l. VII.*

(x) *In vitis philos. p. 2. ed. vet.*

(y) *In Laurea Laur. Costeri c. 8. 12. p. 57. 64.* & in *Coll. Wolf. T. I. p. 322. 350. 351.*

(z) *De ortu & progr. art. typ. c. 12. p. 88. Coll. Wolf. T. I. p. 727.*

(aa) *Disf. supra cit.*

(bb) *Coll. menstr. 1692. p. 667. 695.*

(cc) *In hecatombe chalcogr. p. 19. Coll. Wolf. T. I. p. 91.*

que tempore MAITTAIRIUS, (dd) JO. FABRI-
CIUS, (ee) CASIM. OUDINUS, (ff) KLEM-
MUS, (gg) LESSERUS, (hh) PR. MARCHAND, (ii)
aliique. (kk)

§. VII.

Nubem testium habemus gravem, si nume-
rum spectes atque nomina, levis auctoritatis si
momentum expendas. Omnibus enim circum-
stantiis rite expensis patet, ad trigam laudatorum
virorum omnem testimonii fidem revocari,
quos reliqui postea omnes exscripserunt. Verum
& ista quoque triga ad unius tantum Gassari testi-
monium referri potest, cum clarissimum sit, eum
Crusium pariter atque Adamum exscripsisse. Er-
go Gassari narratio dijudicanda est. Et optima
quidem fide Gasserum annales suos composuisse,
nec sublestæ fidei accusari posse, alio loco (ll) cer-
tissimis argumentis evicimus; at passum tamen
hoc loco Gasserum aliquid humani esse, & vel
traditionis incertæ rumore, vel narrantis fide non
satis explorata, bona fide sed incauta attentione
istam

(dd) *Ann. typogr. T. IV. p. 276.*

(ee) *Hist. bibl. suæ T. I. p. 23.*

(ff) *De S. E. T. III. p. 2744. Coll. Wolf. T. II. p. 890.*

(gg) *L. c. p. 25.*

(hh) *Hist. typ. c. 2. p. 48.*

(ii) *Hist. de l'imprimerie p. 55.*

(kk) *Conf. Amœn. lit. SCHELHORNII T. VI. p. 457.*

(ll) *Miscell. hist. phil. liter. sect. II. obs. 9. p. 9. p. 437.*

istam narratiunculam annalibus suis intulisse, ante hos XXIII. annos jam monuit desideratissimus KRAUSIUS. Provocavit is in *novis*, quæ tunc condebat, *litterariis Lipsiensibus*, (mm) viros doctos omnes, ut hujus editionis existentiam demonstrarent, cum nemo hæctenus prodierit, qui vidisse se istam editionem asseruerit, nec in tot, quot perlegerat, veterum editionum incunabula typographica spirantium indicibus sibi missis eam unquam invenerit. Frustra per viginti & quod excurrit annos, expectatum est, cumque nos nupero anno in publicis novellis Augustanos & vicinos moneremus, ut si ea Biblia Augustæ vel alibi locorum inveniantur, ea publice prodantur, frustra nostras quoque preces fuisse annum silentium demonstravit. Itaque teste ἀπόρησι deficiente, ejus quidem rei existentiam merito in dubium vocamus.

§. VIII.

Rejecta Bemleriana Bibliorum editione alia ejusdem ætatis specimina typographica expendenda sunt, ad quæ provocare solent, (nn) qui sexagesimo sexto seculi XV. anno origines typographicas apud Augustanos vindicant. Duo vero argumenta in medium afferunt, qui ab his partibus stare solent. Provocant ad *Vincentii speculum historiale* anno CI^oCCCCLXVI. in Benedictino S. Udalrici monasterio editum; quod si verum est, non inique ad fulciendam epocham Typographiæ Augustanæ adhibetur. Verum nihil huic posse deferri

(mm) 1727. p. 492.

(nn) STENGELIUS l. 6.

deferri argumento, ex iis, quæ de Typographia Benedictina supra diximus, colligi sine labore potest. Si enim anno demum **CIJCCCCLXXII.** imprimi in isto cœnobio libri cœpere, qui affirmare potest, sex ante annis libros in eodem prælum exercuisse? Aut fictitiam ergo editionem istam esse oportet, aut annus editionis perperam assignatur, quem septuagesimum sextum fuisse ex Khammio supra indicavimus. Non tacebimus tamen etiam hanc editionem ab omnibus sileri, qui veteres libri hujus eo tempore famosissimi editiones enumerarunt, **MAITTAIRIUS** enim, qui ex omnibus Europæ angulis editiones istas ἀπολογίζεσθαι collegit, (oo) primam assignat Kobergerianam Norimbergæ **CIJCCCCLXXIII.** alteramque Moguntinam a Fausto **CIJCCCCLXXIV.** editam. Unde non inepte quis conjiciat, *epitomen speculi historialis* anno **CIJCCCCXCVI.** Augustæ editam(pp) istius editionis comminiscendæ occasionem suppeditavisse.

§. IX.

Quam anno seculi decimi quinti supra sexagesimum sexto invenire nequeunt Bibliorum editionem Bemlerianam, eam in annum sequentem sexagesimum septimum conjiciunt viri quidam docti, eoque anno Germanicam Bibliorum versionem ab isto Typographo excusam esse magna fiducia

(oo) *T. IV. P. II. p. 324.*

(pp) *CASIM. OUDIN de S. E. T. III. col. 452.* qui putat eundem librum esse cum **HARTMANNI SCHEDELI** *Chronico*, perperam, si quid judicamus.

ducia perhibent. (p*) Provocant illi ad ἀποψία, & reperiri ajunt istam sacri codicis versionem in bibliotheca senatoria Lipsiensi, (qq) Gothana, (rr) Heilsbronnenfi, (ss) Stadeniana, Bockelmanniana. (tt) Allegavit eam oculis suis præsentem ὁ πᾶν DIETERICUS A STADE, Vir de linguæ Germanicæ historia atque literatura præclare meritus. (uu) Crederes, decisam plane rem esse, & decretoriam datam sententiam, sed falleris. Qui enim paulo curatius hanc editionem examinarunt, nec Typographum nec annum editionis adjectum esse affirmant. (xx) Unde sola conjectura ducti viri quidam eruditi (yy) cum Lipsiensi exemplari adscriptus manu sit annus CIÖCCCCLXVII. Gothano LXX. conjecerunt, illud Bibliorum exemplar Augustanum se reperisse, quod anno CIÖCCCCLXVI. Bemlerum sive Bæumlerum excudisse ex Gasseri fide noverant. Non deneganda esset veri similis huic conjecturæ ratio, si vel Augustæ

(p*) Conf. MAITTAIRE *l. c.* T. IV. p. 277. LE LONG *bibl. S. T. II.* p. 186. ed. Lips. JO. FABRIC. *hist. bibl. suæ.* T. I. p. 24.

(qq) Vid. Ven. VOGT. *cat. libr. rar.* p. 98.

(rr) TENZEL *Colloq. mensfr.* 1692. p. 694. *nova lit. Lips.* 1727. p. 443.

(ss) J. L. HOECKER *cat. bibl. publ. Heilsbron.* p. 113.

(tt) VOGT. *l. c.*

(uu) In *specim. lection. antiq. Francic.* p. 22.

(xx) B. DIECMANN. *specim. glossar. Theotisci* TENZEL *l. c.* *Nova lit. Lips.* *l. c.* VOGT. *l. c.*

(yy) STADE & TENZEL. *ll. cc.*

gustæ nomen vel Bemleri fuisset adjectum. At his omnibus deficientibus definire non licet annon alio loco, anno & artificio volumen illud debeat, quamvis certum sit ad incunabula typographica illud pertinere. (zz)

§. X.

Per incertas hactenus conjecturas erravimus origines Typographiæ Augustanæ perquirentes, ex quibus id unum dubio carere posse videtur, mature, & mox post dispersionem Moguntinam dilapsos Fustianæ Officinæ alumnos quosdam Augustam pervenisse, sedeque fortunarum suarum in ea urbe fixa de erigenda Typographia cogitasse. Quod in arte hactenus clam habita & recens excogitata cum fieri uno alterove mense minime potuerit, & integros annos poposceret, donec erectis prelis opus aliquando excudi imprimis posset, dubium nobis nullum superest, mox post annum LXIII. seculi XV. receptos nonnullos Fustii familiares apud Augustanos novæ artis officinas præparasse. Id quod vel obiter rem expendenti erit verisimillimum, si ad certiore jam Typographiæ Augustanæ epocham delati didicerimus, anno LXVIII. revera duos Typographos Joannem Kellerum, & Guntherum Zeinerum Reutlingensem typis libros in hac urbe excudisse. Quod si enim anno octavo supra sexagesimum, & quidem circa ejus initia primosve menses libros revera typis impressos prodiisse demonstrari potest,

(zz) Vid. *Catal. bibl. Johannit. Arg. fol. 262.* quorum pars altera chronologica omnino conferenda.

test, facile inde colliget quilibet, præparationem officinæ, chartarum, matricum, typorum & similium, aliquot annos prius apud Augustanos cœpisse. Incerta quidem hæc hactenus quin ignota hæc epocha & nobis & omnibus fuit, qui de artis typographicæ historia tradiderunt; At forulorum excussione tandem a Viris doctis curatius facta manifestum jam atque certum est, anno isto Typographos Augustanos prela sua jam exercuisse.

§. XI.

Servavit scilicet ab injuria temporis, qua, mirum dictu! pleraque prima artis divinæ specimina evanuerunt, duo exemplaria ipsa Augustanæ Typographiæ incunabula præ se ferentia, fatum. In *Bibliotheca enim Ordinis Equitum Johanniticorum*, quæ *Argentorati* servatur, & cujus indices nuper demum publici juris facti sunt, non sine quadam animi delectatione conspiciere est *Vocabularius Latino-Germanicus Augustæ* per *Joannem Keller* anno *MDCCCCLXVIII.* excusus (zz): Typographus hæc hactenus omnibus & ignotus & indictus, qui cum in annalibus typographicis Augustanis annorum sequentium non compareat, conjectura inde nobis enascitur, aquam illi hæsisse, & vel artis imperfectione, vel sumtuum magnitudine deterritum, vel fato extinctum, cum hoc artis suæ embryone iterum evanuisse. Celebrior alter & in ista Typographiæ Augustanæ infantia satis famosus *Gintherus Zeiner* de *Reutlingen*, Typo-

Tom. VI. Bb gra-

(zz) Vid. *Catal. bibl. Johannit. Arg. fol. 262.* quorum pars altera chronologica omnino conferenda.

graphus Augustensis, quo se nomine multoties in librorum fine subscripsit. Edidit is typis suis hoc anno *Speculum passionis Christi*, cujus notitiam cum elegantissimæ doctrinæ & insignis humanitatis viro Felici OEselio, qui Serenissimo Bavarizæ Electori a bibliotheca & consiliis aulicis est, debeamus, qui ex electorali bibliotheca descriptam mecum benevole communicavit, pace Lectoris ipsa Viri doctissimi verba in epistola ad nos ea de re data afferamus. Ita vero ille: *Præmittitur: prologus in meditationes vitæ Domini nostri Jesu Christi, incipit: inter alia virtutum & laudum præconia de beatissima virgine Cecilia legitur, quod Evangelium Christi semper absconditum portabat in pectore. Finit: impressum est hoc presens opusculum per me Gintherum dictum Zeyner de Reutlingen, III. Idus Marcii anno LXo. octavo. fol. Exemplar quondam fuit Joannis Alberti Widmestadii, [cujus polyglotti integram bibliothecam habemus] qui titulum manu sua præscripsit: Speculum passionis Christi. In fronte pro illorum temporum elegantia nitide pictum & ornatum; capitales miniatæ, charta densa & lævigata: chartularii Signum duæ claves decussatæ, quod exhibet V. C. C. G. Schwarzius Ex. II. p. 41. n. Vindic. ed. vet. & in libris 1464. excusis reperiri pluribus docet Ex. II. p. 15. Augustæ impressum multa persuadent, etsi nomen urbis nondum adjecerit Typographus, nam eadem charta in iis utitur libris, quos anno sequente excudit apposito urbis nomine. Characterum quoque similitudo & illud mutuum oculorum judicium conferentem convincunt. Hactenus Vir doctissimus, qui recte, nisi nos omnia fallunt, Augustæ Vindelicorum hanc editionem vindicavit; nam alio loco Zainerum Typographiam erexisse non constat, & sequente mox anno li-*

bros

bro Augustæ vulgavit, quod in sequentibus dicemus. Quod vero urbis nomen nondum adjecterit, neminem morari potest edoctum, multoties locum omisisse veteres primosque Typographos, vel quod Moguntinorum ita gloriæ insidiarentur, vel quod jus civitatis eo in loco nondum consecuti fuerint, vel quod lites cum librariis & miniculatoribus, quod eleganter conjecit cel. OEfelius ex nova arte ad incitas redactis, nondum essent compositæ, ut alias circumstantias taceamus.

§. XII.

Quod urgere cœperat Typographiæ opus, anno sequente CICCCCLXIX. promovit mire & tantum non supra fidem in ea artis infantia Zainerus. Duo enim nobis innotuere volumina hoc anno ab eo impressa. Prioris notitiam laudato OEfelio debemus, narranti: *Zainerianis typis prodiisse Augustæ anno LXIX. in fol. Summam M. Joannis de Allerbach vicarii. Incipit: Ad laudem Dei, animarum salutem, curatorumque simplicium brevem & simplicem directionem infra scripta ex textu juris canonici, doctorum dictis, & aliis &c. Finit. Et per quandam extra vagantem, quæ incipit concertationis antiquæ. Deo gratias. Finit libellus divina Ecclesie Sacramenta quæ numero septem, & alia quam plurima secum versans persalubria pro viris ecclesiasticis maxime curatis, subditorum animabus providere habentibus, cui titulus in capite Fulgidus, a Ginthero Zeiner de Reutlingen artis hujus ingeniose magistro in urbe Augustensæ impressus Feliciter. a partu Virginis salutifero anno currente millesimo quadringentesimo sexagesimo nono. Charta [etiam hoc debemus Cl. OEfelio] hujus voluminis ejusdem Chartularii signo clavibus videlicet duabus decussatis insignitur.* Alterum, quod Zai-

neri industriæ debemus, volumen est *Joannis de Janua catholicon*. Quod cum possideat elegantissimæ doctrinæ polyhistor CHRIST. GOTTL. SCHWARZIUS, occasio inde illi enata est, rarissimum exemplum curatius describendi. (aaa) Quod cum facile consuli possit, non nisi versiculos adjicimus, quibus more ætatis ejus libri finem Typographus obsignavit:

Ultima mensis Aprilis

Dum currunt anni nati factoris in orbem

Mille quadringenti queis sexaginta novemque

Adjice, Vindelica finitur in urbe serena,

Quam Schowenberg tenuit, qui libro præludia dedit,

Titulo cardineus præses ubique coruscus.

Terminat se divus præsul ex Werdenberg altus

Cum Paulo secundo papa, imperante Friderico. (bbb)

Obiit Petrus Schaumburgicus Cardinalis & Episcopus Augustanus, XII. D. Apr. CIOCCCCLXIX. successore, quem coadjutorem habebat, Joanne Comite de Werdenberg; (ccc) ex quo patet, hoc

(aaa) In *indice librorum quorundam Sec. XV. impressorum*, p. 82. De ipso opere consulendi FABRICIUS, OUDINUS similesque historiæ literariæ script. eccles. mediæ ævi enarratores, nec distinguendum JO. ABALBIS *catholicum dictionarium* a Jo. de Janua *Catholico*, quod accidit Ven. KLEMMIO in *descr. incunab. typogr. Sæv.* p. 51.

(bbb) Occurrit etiam iste liber in bibliotheca ordinis Johannit. Argent. Vid. *catal. alphab. f. 101.*

(ccc) CORBIN. KHAMM. *hierarch. eccles. P. I. p. 286.*

hoc quoque volumen jam anno sexagesimo octavo imprimi cœpisse, favente forte & jubente, quod ex his verbis conjicimus, Cardinale.

§. XIII.

Secuti sunt exemplum Episcopi Senatus Augustanus, & Abbas Ordinis S. Benedicti Ulricanus, Melchior a Steinhaim, et promovendo artem divinitus excitatam, maxime vero Typographos civitatis jure & privilegiis ornando effecerunt, ut anno CI^oCCCCCLXX. florens jam valde & adulta compareret Typographia Augustana. Quem enim tramitem currere cœperat impigre Zainerus, (ddd) eum hoc anno urgere porro graviter perrexit, cujus ab hoc anno nobis plurium librorum exempla occurrerunt, donec anno CI^oCCCCCLXXV. mortalitatis exuvias deponeret, in æde Canonico-
rum Regularium Ordinis S. Augustini ad Crucem, ubi perpetuum anniversarium instituit, sepultus. (eee) Quod enim non nemo (fff) tradit, Guntherum post Augustanum prelum Typographiam Reutlingæ exercuisse, & in ea urbe *Petri Comestoris historiam scholasticam* typis edidisse, ex

B b 3

hoc

(ddd) Natus erat Reutlingæ, quo loco jam 1469. prelum exercuit Joannes ab Auerbach, vid. MAITTAIRE T. IV. p. 201. T. V. p. 137. KLEMM. l. c. §. 5. p. 51. non autem confundendus cum Joanne Zainero Reutlingensi, Ulmæ 1473. Typographiam inferente.

(eee) Conferenda omnino sunt, quæ ex *Rosweido redivivo* affert MAITTAIRIUS T. IV. p. 187.

(fff) KLEMMIUS l. c. §. 9. p. 53.

hoc anno ejus emortuali falsum esse deprehenditur. (ggg) Quos vero libros Augustæ ediderit Typographus famigeratissimus, facile ex catalogis bibliothecarum enarrari posset, si id ageremus, ut annales typographicos Augustanos concinnaremus, ad quos amplo satis apparatu præsentem utimur. Verum hanc quidem prolixitatem pagina præfens non capit. Unde sufficit ad faciendam dictis fidem annotasse: prodiisse ex officina Zaineri *hamartigeniæ finem s. orationem Prudentii ad Deum* CIJCCCCLXX. (hhh) *Roderici Zamorensis speculum vitæ humanæ* CIJCCCCLXXI. *idus Jan.* (iii) *Legenda SS. Germanice*, CIJCCCCLXXI. (kkk) *Ovidii opera* (lll) *anno eodem Alb. ab Eub. nonnulla* CIJCCCCLXXII. (mmm) *Isidorum de responsione mundi*
di

(ggg) Ipse Zainerus in subscriptione *Speculi vitæ* anno 1471. editi: *impressum a Gunth. Zainer ex Reutlingen cive progenito commanenti autem in urbe Augustensi anno 1471. id Jan. vid. bibl. Krafft Theol. 208. HÆBERLIN. ad h. a. sed & anno 1473. Augustæ historiam scholasticam Comestoris* edidit, quamvis nomen loci non appareat, ut ex serie editionum Zainerianarum constat.

(hhh) MAITTAIRE T. IV. p. 298. Conf. THEOPH. SINCERI *observ. de libris rar. P. III. p. 165.*

(iii) *Bibl. Krafft. T. 208. Hæberlin. h. a. Cat. bibl. Johann. Arg. f. 225. SCHWARZ l. c. p. 88.*

(kkk) IDEM p. 3. *Thesaur. biblioth. T. I. P. I. p. 122.*

(lll) *Ibid. p. 167.*

(mmm) *Bibl. Krafft. Misc. n. 96.*

di & astrorum, anno eod. (nnn) *Das gulden Spil*, a. eod. (ooo) *Isidori iunioris Hispalensis episcopi et hino- logiarum libros numero XX. CIÖCCCCLXXII. XIX. nov. Petri Comestoris historiam scholasticam CIÖCCCCLXXIII.* eodemque anno repetitam, more ævi, editionem *Speculi Roderici*. Ex quo constat ferventibus prelis virum valde industrium & insigniter de Typographia Augustana meritum fata suprema eripuisse. Cui alio quoque nomine locus dandus est in illustrium Typographorum historia. Primus enim ille fuit, qui non tantum typis aheneis [quam sibi gloriam passim vindicavit] libros exscripsit, sed & figuris ligno incisis ornavit. Quales in *vitis f. legendis* anno CIÖCCCCLXXI. & LXXII. dedit. Unde errant, qui inventas has figuras buxo insculptas circa annum demum LXXX. seculi Antonio Sorgio tribuunt. (ppp)

§. XIV.

Alterum Typographiæ Augustanæ parentem damus Joannem Bemlerum, qui melius Bœmlerus & nonnullis Beumlerus, nescio quam bene, audit. Quem enim supra nominavimus Joannem Kellerum, anno CIÖCCCCLXVIII. prelum omnium primum Augustæ exercentem hoc loco non moramur, cum plane nobis non constet, utrum imprimendo mereri de Typographia perrexerit,

B b 4

nec

(nnn) SCHELHORN. *ad Maittaire T. VI. A. mæn. p. 68.*

(ooo) *Thef. bibl. T. I. P. I. p. 122.*

(ppp) LOESCHER. *Stromat. p. 285. Conf. SCHWARZ l. c. p. 3.*

nec ne? Et Bemlerum quidem a plerisque primum apud Augustanos Typographos circa annum seculi LXVII. poni supra diximus, at rationes quoque haud contemnendas adduximus, cur, hæ- rere nobis aquam fatendum sit. Illud certum, ante annum LXXII. nullum ex ejus officina li- brum hæctenus, quantum quidem nobis excussis bibliothecarum forulis exploratum est, prodiisse. Ab eo vero anno frequens satis ejus memoria succurrit in libris ab eo editis. Nempe eodem anno prodiit *Summa Joannis translata de Latino in vulgare*, (qqq) quæ fuit olim in bibliotheca Uffen- bachiana. (rrr) Alteroque LXXIII. edita vernacu- lo idiomate: (sss) *Chronick und Historie aus den Geschichten der Rœmer bey Job. Bæmler*, cujus sub titulo: *Historie von den sieben weisen Meistern* me- minit amicissimus SCHELHORNIUS. (ttt) Item- que: *Das Buch Belial genannt, sive processus iudicia- rius Belial contra Christum*, liber notissimus (uuu) quem

(qqq) In fine: *Hie endet sich Summa Johannis, die gezogen ist aus dem heiligen Decretbuch, und von Latein in Teutsch gemacht durch einen hochgelehrten Mann Bruder Berchtold, Prediger Ordens, und die hat gedruckt Johannes Bæmler am Freytag vor Michaë- lis in der Keyserlichen Stadt Augspurg anno MCCCC und in dem LXXII. Jahr.*

(rrr) *Bibl. Uffenbach. T. II. App. I. p. 17.*

(sss) *Bibl. Krafft. hist. n. 248.*

(ttt) *Amæn. T. III. p. 129.*

(uuu) *Auctor est Jacobus de Ancharano Archi- diacon Auversanus, s. Jacobus de Theramo apud TRI- THEM. descr. III. c. 682. prodiit sæpius cum ad-*

quæ æreis figuris Johannes Bæmler in cæsarea urbe Augustensi feliciter atque dignissime perfecit, fol. cum figuris ligno insculptis. Nec omittendum, quod Cel. SCHWARZIUS (xxx) monet, in hoc opere cum literarum primam capitalem, tum alias nonnullas capitales, non manu exaratas pictasque sed jam ligno descriptas esse. Sequuntæ sunt annis hunc sequentibus editiones librorum plures Bæmlerianis typis expressæ, quæ tamen non hoc loco, ubi brevitatem sectamur, sed in annalibus Augustanorum typographicis debent enarrari. Id unum hoc loco tangimus, meruisse Bæmlerum non editionibus tantum librorum, sed selectu quoque, & imprimis ad historiam, & politiam reipublicæ respexisse. Debemus enim ei *chronicon imperatorum & regum*, (yyy) vernaculum, *Reformationem imperatoris Sigismundi*, (zzz) aliaque. (a) Quo vero anno vivere desierit, ignoramus, hoc nobis constat anno seculi istius LXXXVIII. adhuc prelum ejus viguisse, ut ex *Nyderi citharis aureis*

Bb 5

XXIV.

ditionibus *Jacobi Ayzeri*, conf. FABRIC. *bibl. Lat. med. T. IV. p. 7. Hamb. Bericht von gel. Sachen 1734. p. 573.*

(xxx) *Indic. p. 4.*

(yyy) Vid LESSER. *hist. typ. P. II. p. 48.*

THEOPH. SINCERI *rel. de libr. rar. P. III. p. 145.*

(zzz) *Idem, p. 34.*

(a) Vid. *Uffenbach. bibl. p. 23. BUNEMANN.*

Cat. p. 16. MAITTAIRE T. IV. p. 187. seqq.

XXIV. quem tamen librum prius Antonius Sor-
gius ediderat (b) discere est.

§. XV.

Tertius, quem antesignanis Typographorum in
urbe Augustana circa nascentem artem adnumera-
mus, est Joannes Schüslerus, & multitudine &
selectu librorum paucis annis editorum reliquis
præferendus. Is enim jam anno seculi XV. se-
ptuagesimo cœpit libros excudere: Hoc scilicet
anno vulgans *Josephi historiographi antiquitatum & de
bello Judaico libros, non scriptorum quidem arte, sed
qua nostra tandem ætas dotata est, impressoria scilicet,
exaratos fol. maj.* (c) Debemus ei anno LXXI.
Orosium, (d) & *Petrum de Crescentiis,* (e) anno
LXXII. *Cassiodori historiam tripartitam* (f) *Jacobi
de Theramo consolationem peccatorum, Opera Joannis
de Turrecremata,* (g) alia; Post hunc autem an-
num cum ejus officina in annalibus typographicis
amplius

(b) SCHWARZ. *indic. p. 21.* eum præsen-
tem inter reculas nostras servamus. Prodiit 1484.
fol. Conf. Cl. ENGEL. bibl. libr. rar. P. II. p. 35.
Habet & is literas initiales & paginas jam in fronte
numero signatas.

(c) Vid. MAITTAIRE T. IV. p. 187. *Uffen-
bach. bibl. T. II. App. I. p. 13. bibl. Krafft. hist. n.
227. bibl. Johannit. Argent. f. 81.*

(d) MAITTAIRE l. c.

(e) Ibid. SCHWARZ. l. c. p. 86. *bibl. Norimb.
Sauberti. p. 119. Beughem incunab. typ. p. 20.*

(f) Citati CAILLE *hist. de l'imp. de Paris p. 28.*

(g) *Bibl. Norimb. Saub. p. 121.*

amplius non compareat, non immerito inde concludimus, vivendo eum huic anno non superfuisse.

§. XVI.

Omnes tamen sui temporis, & contentione artis, & sumtuum magnitudine, & operum etiam ex parte ingentium multitudine & officinæ duratione superavit quamvis annis minor Antonius Sorgius, cujus Typographia anno demum seculi XV. septuagesimo quinto Augustæ comparuit. Is enim ad finem usque seculi libros excudisse deprehenditur, certe anno XCVIII. adhuc viguisse Sorgianam Officinam, testis est MAITTAIRIUS. (h) In amplissima vero hac ætatis periodo magnam librorum partem eum vulgasse, nobis non momentibus, quilibet intelligit, qui inexpugnabilem viri istius diligentiam in excolenda arte sua ponderaverit. Posset id amplissimo illorum librorum catalogo demonstrari, qui ex Sorgiana Officina prodire, & quorum partem haud contemnendam vidimus ipsi, omnes viderunt & descriperunt, qui in incunabulis Typographiæ delineandis desudarunt, verum talis locum poscit index in annalibus Typographiæ Augustanæ alio loco & tempore, si occasio faverit, condendis, quam in hac disertatione, ubi brevitatem sectamur. Itaque paucas observationes ex farragine annotationum nostrarum attulisse contenti, notamus, I.
 primum

(h) T. IV. p. 213. *Henrici de Saxonia, Alberti M. discipuli liber de secretis mulierum per Ant. Sorg. Aug. 1498. memorat bibl. SIMLERI p. 251. PROSP. MARCHAND l. c. p. 332.*

primum nobis librum ex Sorgii Officina protrusum in lucem occurrisse *Augustini homilias quinquaginta*, (i) eodemque anno *Catonis moralia*. (k) 2. Singulis fere annis orbem litterarium novis eum editionibus locupletasse. (l) 3. Maxime eum Typographia sua de sacris litteris meruisse, magnis sumptibus uno anno duas editiones sacri codicis lingua vernacula evulgasse, quas alio loco descripsimus. (m) 4. Etiam juris provincialis fontes, vulgando collectiones legum provincialium celebriores, aperuisse. (n) 5. Tum de moribus bene formandis meruisse, libros morales pro conditione seculi non inutiles prelo vindicando ab obli-

(i) Extat in bibl. publ. Augustana, vid. *cat. Ebing.* p. 72. *Cat. Reiser* p. 96.

(k) SAUBERT *l. c.* p. 127.

(l) Et quidem non uno, sed quatuor, quinque &c. libris. conf. MAITTAIRE *l. c.* qui ejusmodi indicem suppeditare potest.

(m) In *collectaneis criticis ad H. L. Germ. pertinentibus Vol. V. p. 8. seqq.* conf. J. FR. MAGNI *disf. de quibusdam bibliorum editionibus vetustis Augustæ excusis.* Prodiit eorum Bibliorum exemplum 1477. cum & sine anni indicio, & 1480.

(n) E. g. Prodiit ex Sorgiana Typographia *Kayser Sigismundi Reformation* 1476. Conf. SCHOTTEL. *de L. Germ.* p. 90. *Der Sachsen Spiegel mit der Glossa* 1481. vid. GOEZ. *memorab. bibl. Dresd.* P. III. p. 219. 244. *Das Landrecht* 1480. vid. LEIGH. *de ortu typogr. Lips.* p. 129.

oblivionis memoria. (o) 6. Etiam Romanos scriptores eosque classicos eum vernacula notiores fecisse. (p) 7. Libros quoque medicos eodem sermone vulgando de sanitate civium tuenda mereri cupiisse. (q) 8. Deberi quoque ei, quantum quidem nobis constat inventionem, paginas vel folia potius numeris ad commoditatem lectorum signandi. (r) Quibus addunt alii, primum typos Germanicos adhibuisse, de quo dubitamus. Ceterum ruditatem typorum, quam primi Typographiæ Sorgianæ anni præ se ferunt, ætas sequens mire emendavit.

§. XVII.

Superavit Sorgium artis elegantia, librorumque optimorum editione æquavit Erhartus Ratdoltus, qui cum Augustensem se in subscriptionibus librorum ipse nominet, concludimus inde primum eum ex civium Augustæ natorum numero fuisse, qui hanc artem excoluerit: Inita ille societate cum Bernardo Pictore & Petro Loslein de Langencen eorum correctore, artem typographicam nuper Venetiis magna elegantia surgentem amplexus, mira felicitate exercuit. Et anno quidem
seculi

(o) E. g. *Nideri Citharæ* 24. *Solatium animæ* 1478. *Passio C. J.* 1483. *Imitatio Christi* 1486. omnia Germanice.

(p) E. g. *Valerium Maximum* 1489. Vid. *Coll. critic.* Vol. V. p. 552.

(q) *Ibid.* p. 320.

(r) Jam 1484. paginas signasse numero Sorgium ex autographo, quod ipsi possidemus, novimus.

seculi XV. septuagesimo quinto hujus societatis prelum in urbe Veneta viguisse MAITTAIRIUS (s) observavit, annisque fere singulis novæ librorum editiones ex eo prodierunt, quod ex indice editionum Ratdoltianarum Maittariano, facili labore, si res posceret, ex nostris observationibus augendo, potest demonstrari. Verum anno LXXXV. adhuc Venetiis *Fasciculum temporum*, (t) itemque *libellum isagogicum Abdilazi*, qui dicitur *Alchabitius ad magisterium iudiciorum astrorum* (u) excudisse, librorum istorum in urbe nostra hodie superstitem (*) inspectio & testimonia quoque virorum doctorum edocuere. Quamquam autem hæc sunt certissima, non minus tamen certum est, anno octogesimo secundo Ratdoldum non Venetiis duntaxat vulgavisse *Iginii [Hygini] poeticon astronomicum*, (x) sed & Augustæ *Joannis de Sacrobusto sphaericum opusculum*, (y) unde recte concluditur, Ratdoldi diligentiam duo eo tempore prela exercuisse, Venetiis unum, alterum Augustæ. (y) Qua in re eo
magis

(s) T. IV. p. 219.

(t) VI. Id. Sept. ut habet clausula; conf. REISERI *indic. msc. bibl. Aug. p. 107.*

(u) Vid. MAITTAIRE T. I. p. 179. SCHWARZ p. 75.

(*) Prior extat in bibliotheca publica, alter in bibliotheca collegii evangelici.

(x) MAITTAIRE l. c. Prodiit quoque ex Ratdolti Officina Veneta *Pomponius Mela & Prisciani ex Dionysio de situ orbis interpretatio eodem anno.*

(y) *Bibl. Krafft. misc. n. 177. & Cl. HÆBERLIN. ad h. l.*

magis confirmamur, quod constet, libros Germanicos, quorum in Italia edendorum ratio tunc nulla fuit, illum his annis exire fuisse passum. (z) Anno vero octogesimo septimo & octavo Venetiis desertis in sola patria Typographiam exercuisse, libri hoc anno ab eo editi demonstrant (aa) ipseque in subscriptionibus haud obscure prodidit. Post annum vero nonagesimum sextum, quo *missale Romanum* excudit (*) ad nonum seculi sequentis vixisse librosque impressisse deprehendimus,

(z) Testem damus Cl. BUNEMANNUM, qui *germanicum Euclidem* [Latine Venetiis a Ratdolto 1482. vulgatum, vid. SCHWARZ p. 35. *Misc. Lips. T. VIII. p. 85. MAITTAIRE l. c.*] in *catalogo Seideliano* p. 146. 147. occurrere ait cum hac nota: *In Augspurg mathematischen Buchen mit geometrischen figuren gedr. durch E. R. A. 1480.* Idem observatum MAITTAIRIO T. IV. p. 334. & dudum HOESCHELIO in *dedic. Horapollinis.* Ast Venetiis quoque edidit *Auslegung der zehen Gebot*, 1483. vid. THEOPH. SINCERI *Coll. P. V. p. 293.*

(aa) Prodiit ex ejus Officina Augustana, *obsequiale Aug.* Vid. Cl. SCHELHORN. *Misc. Lips. T. VIII. p. 94.* & anno 1488. *Juannis Angeli Astro-labium & Bæthii arithmetica*, quibus & sequentium annorum editionibus subscripsit: *Erhard Ratdolt viri solertissimi eximia industria & mira imprimendi arte, qua nuper Venetiis nunc Augustæ Vindelicorum excellit nominatissimus.*

(*) SCHELHORN. *Misc. Lips. T. XII. p. 101.*

mus, (**) nullam amplius hujus Typographiæ mentionem deprehendimus, unde fatis eum circa hoc tempus concessisse collegimus. Magnum autem momentum nec minorem gratiam meretur vir famigeratissimus, cum in historia Typographiæ uniuersalis, tum particulari Augustana. Illi enim non typorum modo elegancia & nitor, quo suos contribules multis post se parasangis reliquit, commendationem multam attulit, quo referendum est, quod capitales & initiales, quas vocant, literas, ductibus artificiosis exornatas, florentes appellant, primus inuenit & adhibuit: (b) sed primus quoque ille fuit, qui libros mathematicos figuris exornauit, hoc pacto anno LXXX. & LXXXII. Euclidem in vulgus protrusit, quod ipse, ut erat artis suæ arrogans commendator, magnifice in *dedicatione ad Mocenicum*, Urbis Venetæ principem & ducem extulit; (rr) *Alphonsinas* quoque *tabulas* prelo subiecit, (ss) sed & primus ille fuit, qui *Eusebii chronicon* distinctum minio in vulgus edidit. (tt) Et ut verbo dicamus, ille

(**) *Breviarium Constantiense* enim a Ratdolto 1509. 8. editum recenset *Catal. Bibl. Johan. Ord. Argent. f. 236.*

(qq) MENDEL. *de typ. orig. p. 65.*

(rr) *Ven. 1482. Vid. SCHWARZ. l. c. p. 35. MAITTAIRE l. c. ubi integra dedicatio exhibetur.*

(ss) 1483. *Vid. Bibl. Krafft. Misc. n. 117. SCHELHORN. Amen. T. III. p. 135. eum librum in bibl. coll. Ev. præsentem habemus.*

(tt) TH. SINCERI *bibl. hist. crit. p. 196. etiam ille dicto loco Augustæ superest.*

ille fuit Ratdoltus, qui Typographiam Augustanam ad perfectionem & elegantiam perduxit.

§. XVIII.

Artis pulchritudine non attigit quidem Ratdoltum Joannes Schœnspergerus, Typographus Augustanus, (uu) nomen tamen diligentia artis, & imprimis eo nomine oblivioni eripuit, quod primus *Herbarium vernacula cum herbarum & aliis iconis coloribus distinctis* (xx) excudit. Meruit ille quoque de S. Bibliorum editione, quam vernacula vulgavit anno seculi istius nonagesimo. (yy) Vixit autem anno adhuc seculi decimi sexti decimo nono, quo celeberrima *Thurdanckii* fabula ab eo denuo excusa est. (zz) In cujus fine cum se *seniorem* vocet, patet inde filium quoque cognominem patris prelo præfuisse. Quare *Josephi Grunbeckii* librum
 Tom. VI. Cc verna-

(uu) Primum ejus librum reperimus *Speculum Saxonicum*, 1482. ab eo vernacula editum, quod loc. dicto Augustæ aservamus, itemque *Joannis de Montevilla itinerarium* 1482. *bibl. Kr. Hist.* 305. tum *Passionale sive vitas SS.* *vid. bibl. Uffenbach.* T. II. App. I. p. 32.

(xx) 1488. *vid. bibl. Uffenbach.* T. II. App. I. p. 40. anno 1486. adscribit ill. HALLERUS in *doctissima præf. ad Opus Botanicum Weimannianum* 2. 5.

(yy) *Bibl. Krafft. Theol.* I. 91.

(zz) Ediderat famosissimam fabulam Schœnspergerus prima vice 1517. *fol. max.* *vid. Cat. Uffenb.* l. c. p. 104. & altera vice 1519. *vid. Cat. bibl. Ebner. millen.* III. n. 153. p. 18.

vernacula editum, qui *vaticinia physica & prophetica* continet, & a *Joanne Schœnspergero* CIOXXII. prelo subjectus est, (aaa) patri tribuere non audeamus.

§. XIX.

Possemus, si id ageremus, plures adhuc his addere Typographos Augustanos, qui ante annum CIOIO. typographicam artem exercuerunt Augustæ. Occurrunt enim in annalibus typographicis Augustanis libri editi anno ejus seculi septuagesimo septimo & sequentibus a Johanne Wiener, anno octogesimo octavo & sequentibus a Petro Berger, anno nonagesimo sexto & sequentibus a Joanne Froschovero, anno nonagesimo septimo a Luca Zeissenmeyer, & forte aliis, quos tamen, cum obscuriores manserint, hoc loco prætermittimus. Dicta enim sufficiunt, ut ostendant, vix aliam Germanorum urbem de artis typographicæ incunabulis atque infantia & adolescentia tantum meruisse, quam Augustam Vindelicorum. Quæ cum eandem quoque diligentiam seculo sequente continuaverit, merito his seculis nostri temporis invidiam precamur.

T A N T U M.

De

(aaa) *Ibid. millen. l. n. 198. p. 21.* Quem vero *Gærtneriana Speculi Saxonici editio* in præf. nominat Typographum Augustanum Joannem Hamerger, & a Schœnspergero distinguere jubet Cl. GOEZIUS in *memorab. bibl. reg. Dresd. Coll. III. p. 219. n. 244.* eum cum hoc nostro eundem putamus. Hamergerum enim Typographum hoc anno Augustanum annales nostri ignorant, sed editionem Schœnspergero tribuunt.